

Valtioneuvos Matti Vanhanen

20.3.2025 Valtiontalouden tarkastusviraston 200-vuotisjuhlassa

Arvoisa juhliva virasto,

Hyvä pääjohtaja,

Viraston henkilökunta,

Arvoisat juhlavieraat

Suomen yksi erityispiirteistä on se, että samalla kun valtiollinen itsenäisyys­temme on yli satavuotias, keskeiset hallinnolliset virastot ovat iältään yli kaksisataavuotiaita ja enemmänkin.

Valtionalouden tarkastusvirasto kuuluu hyvin organisoidun valtion ja oikeus­valtion perusrakenteeseen. Sen hyvä työ ja olemassaolo luovat uskottavuutta ja läpinäkyvyyttä valtion finanssien hoitoon. Ilman itsenäistä ja riippumatonta tarkastustoimea, julkisuus olisi täynnä vallankäytön legitimitettiinä nakertavaa disinformaatiota.

Venäjä ei ole näinä aikoina juhlatilaisuuksissa positiivisessa sävyssä käsitelty valtio, mutta revisiotoiminta aloitettiin meillä 200 vuotta sitten tsaarinajan Venäjän aikana - se oli osa yleisvaltakunnallista organisointia. Vähän yli kymmenen vuotta oman virastomme perustamisen jälkeen, Nikolai Gogol kirjoitti mestariteoksensa Reviisorin. Aiheen valinta ja kirjan laajalti saama paheksunta kertovat siitä, että tarkastustoiminnan organisoinnille oli ollut tarve ja ilmeinen sosiaalinen kysyntä.

VTV:n sijoittaminen 2000-luvun alussa suoraan eduskunnan alaisuuteen oli tärkeä ratkaisu ja korosti entisestään viraston itsenäisyyttä. Eduskunta päättää ja vastaa valtakunnan budjetista. Se perustelee hyvin sen, miksi VTV:n paikka on olla osa eduskunnan työtä. Eduskunnan pitää kyetä valvomaan maan hallituksen ja sen alaisten virastojen toimintaa. Uskottavasti. Ja valtionalouden tarkastustoiminnalla on tässä olennaisen tärkeä tehtävä.

Tietynlainen analogia on suhteessa Eduskunnan oikeusasiamiehen toimistoon.

Oikeusasiamieskin tarkastaa, kontrolloi ja puuttuu sellaiseen ihmisten kokemaan vääryyteen ja virheelliseen toimintaan, johon juuri kansanedustajien odotetaan puuttuvan osana velvollisuuttaan valvoa julkisen hallinnon toimintaa.

Molemmat virastot tuottavat valtavan tärkeää ajankuvaa siitä, mitä hallinnossa tapahtuu. Puhemiehenä rohkaisin eduskunnan valiokuntia totuttua laajemmin käsittelemään virastojen tuottamia vuosiraportteja. Ne kertovat yhteiskunnastamme paljon - paljon myös sellaista, joka ei julkisuuteen nouse.

Valtionalouden tarkastusviraston toimenkuvassa on myös tarkoituksenmukaisuuden arviointitehtävä. Sen suorittaminen vaatii henkilöstöltä laajaa talouspoliittisen tutkimuksen osaamista, kansainvälistä seuranta ja malttia pysyttäytyä kiivaana käyvän poliittisen keskustelun ulkopuolella.

Oma havaintoni eduskunta- ja hallitustyöstä oli se, että tarkastusviraston raporteille ei tunnu koskaan jäävän kylliksi lukuaikaa eikä niistä keskustella kylliksi. Jos ne paljastaisivat väärinkäytöksiä, sitten ne kyllä herättäisivät suuren huomion ja raporttien rivejä tulkittaisiin rivien väleistäkin. Mutta laajemmat

tarkoituksenmukaisuutta ja eräänlaista hallintoa läpileikkaavat havainnot eivät pysäytä puolueita eivätkä eduskuntaa riittävästi.

Siksi teenkin suosituksen. Tarkastusvirasto voisi aina uuden hallitusohjelman jälkeen ilmoittaa mitä ohjelmassa esitettyjä tavoitteita tai uudistuksille asetettuja tavoitteita se erityisesti tulee jälkikäteen arvioimaan. Tämän jälkeen se vuosiraporteissaan omistaisi erillisen luvun kyseiselle tarkastelulle edellisvuotta ja lopulta koko hallituskautta arvioiden. Tämä saisi tapahtua hengessä: tavoitteesta pidetään kiinni, mutta keinoja saa kesken matkaakin vaihtaa.

Tämän sanon myös siksi, että mielestäni politiikassa keinoista on liian usein muodostunut pääasia, joka jättää sivuunsa tavoitteen saavuttamisen. Ajatellaan, että keino on pääasia ja kun se on päätetty, itse tavoite usein unohtuu. Keinoista välillä puhutaan ilman, että kyetään kunnolla sanoittamaan, mitä sillä tavoitellaan. Ja lukuisten keinojen yhteisvaikutus – varsinkin jos ne tavoitteen kannalta johtavat eri suuntiin – jää liian vähälle arvioinnille. Tavoitteiden eli tuloksen saavuttamisen arvoa olisi poliittisessa keskustelussa korostettava enemmän.

Politiikan raadollinen käytäntö on sitä, että kulloinenkin hallitus saa kuulla kunniansa jos se uskaltaa todeta, että neuvoteltu keino ei toimi ja se päätty esittämään toista ratkaisua. Termit ”perääntyä”, ”nukkui yön yli”, ”antoi periksi” ovat tällöin yleisempiä kuin sanonnat ”parempi keino löytyi” tai ”viisas antoi periksi”. Sanonta ”viisas väistyi” ei ole kansanviisauksissa syntynyt tyhjästä.

Kun virastonne nimessä esiintyy termi valtiontalous, niin käytän nyt tätä foorumia sanoakseni myös siitä jotain. Harvoin enää minulla on mahdollisuutta tällaisen yleisön saavuttamiseen.

Tilanne valtiontalouden kannalta on muuttunut niin krooniseksi, että sitä ei voi todellakaan tarkastella erossa koko julkisesta taloudesta ja vielä vähemmän erillään kansantaloudesta.

Tilastokeskus julkisti tuoreeltaan julkisyhteisöjen taloudesta aikasarjan. Julkinen talous oli ylijäämäinen viimeksi vuonna 2008. Työeläkelaitosten säästämistä muodosti tuolloin pääosan ylijäämäisyydestä. Tämän jälkeen tasapainoa on merkittävästi lähestytty vuosina 2017-2019 ja sitten vuonna 2022, jolloin pandemian pahimmasta aallosta oli juuri selvitty eivätkä Venäjän sodan laskut ja vaikutukset vielä koko määrällään painaneet. Vuonna 2024 julkisyhteisöjen alijäämä kasvoi näemmä koronavuoden tasolle.

Jokainen aikaansa seuraava tietää ulkoisia taustavaikutuksia: ensin finanssikriisi ja sitä heti seurannut eurokriisi. Sitten liki vuosikymmen oli seesteisempää aikaa kunnes pandemia iski ja kohta perään Venäjän sota. Listaa voisi jatkaa vähän toiveikkaana: kohta on edessä Ukrainan jälleenrakennus ja puolustusmäärärahojen merkittävä tasokorotus. Ne aiheuttavat sekä kuluja, että mahdollisuuksia.

Taloujärjestelmämme ominaisuus tuntuu olevan se, että, kun kriisi iskee, se usein heti osuu sekä kotimaiseen kulutukseen että ulkomaankauppaan ja valtiontalous on se, joka ottaa kriisin kustannukset vastaan. Alijäämä syöksyy heti pohjattoman syväälle. Mutta nousuun ja julkisen talouden tasapainottamiseen menee vuosikymmen. Näin kävi 90-luvun alun laman jälkeen ja näin kävi 2008 finanssikriisin jälkeen. Ilman koronaa uskon, että finanssimme olisivat olleet lähellä tasapainoa kymmenen vuotta finanssikriisin ja eurokriisin jälkeen - mutta sitä emme päässeet näkemään.

Syviin punaisiin pylväisiin löytyy luonnollisesti taustavaikuttajana kansantalouteemme vaikuttavana tekijänä väestön ikärakenteen muutos, joka heikentää tulopohjan kasvua ja kasvattaa hoito- ja hoivamenoja. Myös tuottavuuden kasvun parhaat vuodet ovat takana ja ehkä sekin liittyy osaltaan ikääntymiseen. Vanhempana useimmat meistä ajattelevat, että tehdään kuten on ennenkin tehty – eikä siitä tuottavuus kohene.

Silti mihinkään epätoivoon ei ole aihetta. Ihmiset ovat aina olleet taitavia löytämään omassa elämässään ja yrityksissään ratkaisuja. Mutta sama ratkaisuhakuisuus tuntuu olevan vaikeaa järjestelmätasolla. Pitäisi kyetä muuttamaan niin monen totutun toimintatavan, lain ja organisaatioiden palikoita yhtä aikaa.

Soteuudistus on tästä kesken oleva mutta käypä esimerkki. Vaikka hallintoteorian tasolla satojen organisaatioiden keskittäminen ja liittäminen yhteen pariksikymmeneksi uudeksi organisaatioksi uskoisi johtavan käytäntöjen yhtenäistymiseen ja fuusiohyötyihin, niin vaikeudet ovat suuria. Johtaminen on aina vaikeaa – saati ihmisten johtaminen. Lukuisten erilaisten tietoteknisten ratkaisujen yhtenäistäminen on paitsi kallista myös vaikeaa. Koko päätöksentekokulttuurin ja ohjausmenetelmien uudistaminen aiheuttaa kitkaa organisaatioissa. Ja tehtävää organisoivat ja johtavat ihmiset, joiden pääosaaminen liittyy ihmisten hoitamiseen. Mutta en todellakaan näe mitään syytä sille etteikö uudistus vuosien kuluessa kulje uomiinsa ja tuottaa nopeampaa hoitopääsyä ja ihmisille turvallisuuden tunnetta itsestään ja läheisistään. En puhu mitään taloudellisista tavoitteista, koska en yksinkertaisesti tiedä voidaanko ihmisten sairauksia tai vanhusten hoivaa ylipäättään järjestää halvalla.

Päähuomion pitää silti nyt olla kansantalouden kasvussa – ja tämä kasvu syntyy tai on syntymättä yrityksissä.

Yrity maailmassa muutos on käynnissä koko ajan. Kilpailuilla aloilla muutos on ainoa keinoa säilyä elinvoimaisena.

Kävin muutama päivä sitten Inarissa. Ravintolassa noin 15:sta työntekijästä yksi taisi olla suomalainen ja sama suhde oli pizzeriassa. Palvelu oli erinomaista. Rakenteilla olevan hotellin työmaalla tein saman havainnon ja hotellin asiakkaat ja henkilökunta tulevat olemaan pääasiassa ulkomailta. Tämän kaiken kautta kasvua ja verotuloja kertyy. Näillä esimerkkien kasvualoilla kyse on suurelta osalta sesonkityöstä, mutta sitäkin muuttuvassa taloudessa tarvitaan. Sesonkityö nostaa esille sen tosiasian, että ihmiset ovat tottuneet vakaaseen ja vakituiseen työpaikkaan. Muualta maasta ei lähdetä puoleksi vuodeksi pohjoiseen töihin. Mutta muualta maailmasta tänne tullaan – ja hyvä niin. Tämän vain nostin esimerkkinä koko ajan käynnissä olevista muutoksista ja kuinka hyvin tai huonosti oma talousjärjestelmämme muutoksiin istuu.

Jos tuotteet ja markkinat ovat kunnossa, kasvu edellyttää lopulta isossa kuvassa riskinottohaluista pääomaa investointeihin, työvoimaa ja kykyä tuottavuuden jatkuvaan parantamiseen.

Pääomaa maailmassa on. Paras tuotos kansantaloudelle pääomasta syntyy silloin kun pääoma on omaamme ja jos sen omistajat ovat osaavia ja valistuneita. Valtaosa käytettävästä omasta pääomastamme on kuitenkin kasattu eläkejärjestelmäämme, jossa sitä saa ohjata vain riittävän turvallisiin kohteisiin. Myöskään veronmaksajien kasaamalla pääomalla ei voida määräänsä enempää osallistua kilpaillun yksityisen sektorin kasvun rahoittamiseen aiheuttamatta vääristymiä. Siksi yksityisen pääoman karttumiseen olisi oltava mahdollisuus ja tämä riskinottokykyinen yksityinen pääoma pitää saada kiinnostumaan Suomesta.

Työvoiman kohdalla minusta ei koskaan ole kyse vain osaavan työvoiman saatavuudesta ja määrästä vaan työelämän ja työmarkkinoiden on toimittava siten, että kaikki mukana olevat kokevat pääsevänsä vaikuttamaan ja hyötyvät yhteistyöstä. Vastakkainasettelun sijasta yhteistyön pitäisi ottaa monta loikkaa eteenpäin enkä pelkäisi työntekijöiden nykyistä vahvempaa edustautumista yritysten hallinnossa. Työvoiman kohdalla myös korostan, että ulkomaalaisten tuloa muutoin ukkoutuvaan ja akkautuvaan maahamme ei kannata pelätä – sitä pitää edistää, vaikka juuri nyt korkeat työttömyysluvut eivät rohkaisekaan.

Tuottavuuden parantamisessa valtiovallan rooli ei ole kovin suuri, mutta se voisi huolehtia siitä, että soveltavaa tutkimustakin on riittävästi ja että lainsäädäntö pysyy markkinoilta tulevien muutostarpeiden tahdissa ja pikemminkin osaa ennakoida muutoksia ja antaa niille tilaa kehittyä. Tuottavuuden parantaminen on yleensä sidoksissa investointeihin ja investointihaluun. Siksi korostukseni puheessa oli pääomassa.

Arvoisa juhlayleisö

Valtiontalouden tarkastusvirasto on kahdensadan vuoden aikana nähnyt maassamme valtavia mullistuksia ja kaikista niistä on lopulta päästy eteenpäin. Virastoa tarvitaan, että kansalaisten luottamus yhteisten varojemme huolelliseen ja sääntöjen mukaiseen käyttämiseen säilyy vahvana.

Eikä ole huono asia, jos Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastajia vastaanotetaan – ei vain auttavina konsultteina – vaan hieman kuten Gogolin Reviisorissa odotukset olivat:

”Viime yönä minä lakkaamatta unessa näin pari hirveän suurta rottaa: aivan mustat ja niin tavattoman isot. Ne tulivat huoneeseeni ja nuuskivat kaikkia. Ja juoksivat jälleen tiehensä...”

Ja päällikkö jatkaa neuvoillaan: ”Epäilemättä kaikkien teidän hoidossanne olevat laitokset ensin tutkitaan; toimittakaa niin, että yömyssyt ovat puhtaat, ja etteivät sairaanne ole seppien näköisiä – niin kuin ne tavallisesti teillä ovat. Niin ja jokaisen sairastuoteen yläpuolelle pitää ripustaa latinan tai muunkielinen päällekirjoitus.”

Tarkastajan saapumista saakin vähän pelätä.

Hyvät ystävät,

Yksi luonnehdinta, jolla meitä on kuvattu, on "luottamusyhteiskunta". Siitä huolehtiminen varsinkin turbulენტtina aikana on äärimmäisen tärkeää. Valtiontalouden tarkastusviraston korvaamaton rooli liittyy juuri luottamuksen ylläpitämiseen ja toivon, että te löydätte oikean sävyn ja esitystavan myös meidän kaikkien herättelyyn päätösten tarkoituksenmukaisuuden vahvistamisessa.

Onnittelut juhlivalle virastolle